

Отримано: 20.01.2025

Прорецензовано: 04.02.2025

Прийнято до друку: 12.02.2025

e-mail: anatoliitershak@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2025-36-99-107

Тершак А. Джерела з історії вивчення релігійної спільноти Адвентистів Сьомого Дня на Закарпатті в радянську добу (на матеріалах державного архіву Закарпатської області). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2025. Вип. 36. С. 99–107.

УДК 94(477)

Анатолій Тершак

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ СПІЛЬНОТИ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ НА ЗАКАРПАТТІ В РАДЯНСЬКУ ДОБУ (НА МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

В останні десятиліття поживавився науковий інтерес до вивчення релігійної проблематики в країні. Робота з архівними документами на запропоновану тему відкрила нові та невирішені дотепер проблемні питання. Виявилась необхідність у висвітленні історії окремо взятих деномінацій у вузько регіональному вимірі. В статті проаналізована джерельна база з історії релігійної спільноти Адвентистів Сьомого Дня на Закарпатті в радянську добу (1944-1991 рр.). Увагу зосереджено на джерелах, що зберігаються в межах Закарпатської області. Представлено та проаналізовано наявні архівні відомості різних державних установ. Архівна евристика з даної проблеми дала можливість досягнути значний пласт не актуалізованої джерельної бази, частину з якої уперше введено до наукового обігу. Проаналізовані джерела дають можливість дослідити історію названої релігійної спільноти в радянський період на Закарпатті.

Ключові слова: архів, джерельна база, Державний архів Закарпатської області, Закарпатська область, повоєнний період, протестанти, церква Адвентистів Сьомого Дня.

Anatoliy Tershak

SOURCES FROM THE HISTORY OF THE STUDY OF THE RELIGIOUS COMMUNITY OF SEVENTH-DAY ADVENTISTS IN TRANS-CARPATHIA DURING THE SOVIET PERIOD (BASED ON THE MATERIALS OF THE STATE ARCHIVE OF TRANS-CARPATHIAN REGION)

In recent decades, scholarly interest in the study of religious issues in the country has revived. The work with archival documents on this topic has revealed new and unresolved issues. The need to cover the history of individual denominations in a narrowly regional dimension was revealed. An objective and comprehensive study of the history of the Seventh-day Adventist religious community in Transcarpathia during the Soviet era (1944-1991) requires the use of all available historical sources. The article analyzes the source base on this issue. The purpose of the article is to determine the informative potential, reliability and representativeness of the source base for studying the functioning of the religious community in the above period. The research is based on materials from the state archives of the Zakarpattia region.

The article presents and analyzes the available archival data of various state institutions, which differ in content and informational potential. Together, they can provide a sufficient basis for researching this issue. In terms of their status and information potential, state archives occupy a leading position for studying the history of the Seventh-day Adventist religious community in Transcarpathia during the Soviet era.

In this study, we have tried to outline the potential of historical sources that can be used to reconstruct the functioning of the Seventh-day Adventist religious community in Transcarpathia during the Soviet era (1944-1991). We have identified, analyzed, and systematized sources and archival information into thematic blocks.

The archival heuristics on this issue made it possible to comprehend a significant layer of the untouched source base, some of which was first introduced into scientific circulation. The analyzed sources make it possible to study the history of this religious community in the Soviet period in Transcarpathia. The identified archival potential provides a wide field for historical reconstruction of the life of the Adventist community in Transcarpathia. At the same time, it provides additional valuable information for the ethnography of the region, the study of the genealogy of some families, historical processes in the region, and the study of the functioning of various denominations in the region.

Keywords: archive, source database, State Archive of the Transcarpathian Region, Transcarpathian Region, post-war period, Protestants, Seventh-day Adventist Church.

У період новітньої історії України поживався науковий інтерес щодо дослідження релігійної проблематики в країні. Значної уваги було приділено вивченню функціонування протестантських течій, до яких належить релігійна спільнота церкви Адвентистів Сьомого Дня (АСД) на Закарпатті. Названий аспект минулого у розвитку релігійного життя в сучасній історіографії вивчений недостатньо та потребує підвищеної уваги дослідників.

Об'єктивне та всебічне висвітлення життєдіяльності адвентистської спільноти на Закарпатті вимагає залучення усіх наявних історичних джерел. На одну з ключових проблем у цьому напрямку, свого часу вказав дослідник С.О. Гоголя. Він зауважив, що історію протестантизму вивчали як науковці, так і самі протестанти. Останнім, на відміну від релігієзнавців, попри залучення значної кількості фактичного матеріалу не вистачало об'єктивності та наукового підтвердження поданих фактів [2, с. 39]. Отже, одним бракувало фактів, іншим – наукового підходу та обґрунтування наведеної інформації. Таким чином основна проблема у дослідженні життєдіяльності протестантських спільнот полягає у наявності науково обґрунтованих фактів та достовірних історичних джерел. Проаналізувавши сучасні дослідження з даної проблематики, можна зробити невтішний висновок щодо опрацювання джерельної бази. Попри відкритий доступ до архівів різних рівнів та інституцій нами виявлені не опрацьованими деякі архівні зібрання (державні, приватні та церковні). З огляду на це вкрай важливо окреслити наявний архівний потенціал для успішної та об'єктивної реконструкції функціонування релігійної спільноти Адвентистів Сьомого Дня на Закарпатті в радянську добу. Водночас проаналізована джерельна база з вказаної теми буде корисна при дослідженні інших релігійних течій в регіоні та може бути використана при вивченні етноконфесійної ситуації не лише на Закарпатті, але й в інших регіонах країни.

Мета статті полягає у з'ясуванні інформативного потенціалу, вірогідності та репрезентативності джерельної бази з вивчення функціонування релігійної спільноти Адвентистів Сьомого Дня на Закарпатті в радянську добу (1944 – 1991 рр.). В основу дослідження покладені матеріали з Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО).

У статті наведено та проаналізовано різні за змістом та інформативним потенціалом наявні джерела, які можуть стати підґрунтям для дослідження зазначеної проблематики. Загалом джерельна база з зазначеної проблематики складається з опублікованих та неопублікованих документів. Разом їх можна систематизувати, розділивши на групи джерел, таких як: архівні матеріали (державні, приватні та церковні) та усно-історичні джерела (отримані шляхом інтерв'ю).

Частина з зазначених джерел опинилася поза увагою науковців. Відтак у нашій науковій розвідці ми пропонуємо уперше ввести до наукового обігу нове та більш широке коло документів, частина з яких ще не була залучена до наукового обігу. Серед них церковні та усні джерела, значна частина з яких була недоступна сучасним науковцям останнє потребує окремого дослідження відтак у нашому дослідженні ми обмежимося документами з державних архівів. Разом вони відіграють важливу роль для історичної реконструкції та формування цілісного уявлення щодо релігійних процесів, пов'язаних із діяльністю церкви Адвентистів Сьомого Дня та інших конфесій на Закарпатті.

За своїм статусом та інформаційним потенціалом державні архіви посідають провідне місце для вивчення історії функціонування релігійної спільноти Адвентистів Сьомого Дня на Закарпатті в радянську добу. Корпус документів збережений в державних архівах покриває питання державної релігійної політики, нормативно-правових документів, вони зберігають (містять) протоколи рішень та внутрішньодержавної переписки з цього приводу, а разом з тим частково висвітлюють внутрішньоцерковні процеси.

Великий масив документів за період з 1944 по 1991 рр. зосереджений у ДАЗО. Нами виокремлені різні документи, які дотичні лише до нашої теми. Їх об'єм становить 279 справ. Найбільший науковий інтерес для нас становив фонд № Р-1490 («Уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів по Закарпатській області» (1946-1991 рр)). Внаслідок реорганізації державних структур в релігійному (культовому) секторі, з 1966 р. він був перейменований у фонд: «Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР по Закарпатській області». У фонді зберігаються різні за походженням та змістом документи. Зокрема інтерес становить листування з Радою у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР та місцевими державними органами про діяльність релігійних культів (сект); циркулярні та інформаційні листи Ради у справах культів при Раді Міністрів СРСР і Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР; листування зі служителями культів; скарги та заяви віруючих та служителів релігійних організацій

на дії місцевих органів влади; місячні, квартальні та річні плани роботи Уповноваженого у справах релігійних культів; рішення та розпорядження місцевих Рад депутатів трудящих; матеріали релігійних культів; статистичні відомості та переписка по ним тощо.

Окрім великого масиву документів, які висвітлюють конфесійну ситуацію загалом по країні, значна їх частина говорить про зазначену проблематику в області. Вони інформують про діяльність релігійних організацій на Закарпатті та дії державно-партійного апарату по відношенню до останніх. У документах висвітлюється особливість релігійної ситуації в області, що змушувало владу застосовувати винятковий підхід щодо релігійних організацій та адаптувати радянську конфесійну політику до місцевих реалій. «Виховання мас в дусі комуністичної ідеології», як писала газета «Закарпатська Україна» за 5 липня 1946 р., потребувало значної трансформації суспільства, яке до цього розвивалося в капіталістичній системі цінностей [3, с. 109]. Фонд містить первинні документи: звернення та листування з місцевими релігійними спільнотами, звіти спостережень за їх діяльністю та контактами за межами області й за кордоном, плани діяльності державних органів різних рівнів щодо протидії релігійним організаціям.

Матеріали фонду надали цінну інформацію, завдяки якій було встановлено кількість адвентистських громад, географія їх поширення та чисельність членів церкви в перші роки встановлення радянської влади на Закарпатті. У віднайденому документі за 1946 рік, повідомляється, що на території краю числилось 9 громад Всесоюзного Союзу Адвентистів Сьомого Дня [21, арк. 17]. Разом з ними були відмічені ще 7 населених пунктів, в яких знаходилися послідовники даної релігійної течії. Стосовно останніх, з документу, не зовсім зрозуміло, чи це були окремі громади, чи були просто відмічені населені пункти, де ще проживали послідовники даного віровчення. У кількісних показниках, в загальному по краю, нараховувалось 250 адвентистів [21, арк. 17 зв.]. До цих цифр необхідно надати пояснення. У цю кількість не враховані наближені до церкви та діти з адвентистських родин. Останні, в переважній більшості, разом з батьками щотижня відвідували адвентистські богослужіння. Так аналіз книг церковного членства показує значну кількість дітей в адвентистських родин. Відзначене дає підстави стверджувати, що фактично кількість сповідників даного віровчення була вищою, аніж зазначено в документах. Так, в громаді селища Кобилецька Поляна, Рахівський район, до 1949 р. нараховувалось 31 член церкви, в родині яких було 24 дитини [1]. У силу озвучених фактів кількісні показники потребують значного коригування.

Завдяки вищезгаданому документу з обліком адвентистських громад по Закарпатській області за 1946 рік було встановлено факт ліквідації адвентистської громади в м. Ужгород. У списку громад остання була записана під №1. Повідомлялася її адреса, зазначалася кількість членів, 20 осіб, та було вказано (записано) особу пресвітера. Ним числився старший проповідник по області А. Й. Беневський. У подальшому громада з м. Ужгород зникає з усіх списків та офіційних документів, які інформують про адвентистські осередки в області аж до 1980-х рр. Наприклад, у списку зареєстрованих громад АСД за 1971 рік вона відсутня [39, арк. 70]. Додаткові документи, які проливають світло на причини її ліквідації та конфіскацію церковної нерухомості, нами не виявлені. Ця ситуація більш детально висвітлюється у моїй статті [4].

У справах даного фонду (№ Р-1490) зберігаються важливі за значенням джерела. Одними з них є документи ліквідованого в 1960-х рр. адвентистського духовного центру по СРСР – Всесоюзної Ради Адвентистів Сьомого Дня (ВРАСД). Під час його ліквідації був конфіскований центральний архів релігійної спільноти. У ньому зберігалися: установчі документи, особисті справи служителів, постанови, протоколи засідань ВРАСД, переписка з громадами та державними органами тощо. Матеріали архіву вважаються втраченими. На сьогодні наявними є лише окремі документи, які зберігаються в приватних колекціях та ті, які були віднайдені серед матеріалів державних архівів. Деякі з них виявлені нами у зазначеному фонді. Вище наведена інформація підіймає статус озвучених документів. Окрім того, вкрай важливими виявились не лише самі документи, але й повідомлення держпосадовців (радянської влади) пов'язані з цими документами. Окремий комплекс джерел дає можливість об'єктивно проаналізувати та дослідити комунікаційні процеси в середині деномінації та отримати додаткову інформацію стосовно державно-церковних відносин. Наприклад, нами знайдено лист від ВРАСДу за 1947 р. – звернення до пресвітерів помісних громад. У ньому йде мова про порядок проведення богослужінь та надається роз'яснення стосовно осіб, які мають право проповідувати в помісній громаді. Інформується про осіб, які є офіційно обраними республіканськими уповноваженими ВРАСДу. Лист містить роз'яснення стосовно того, яким чином можна запрошувати

рукопокладених проповідників для звершення обрядів у помісній громаді, де ще немає рукопокладеного пресвітера [22, арк. 8-8 зв.]. Цей лист був направлений усім Уповноваженим Ради у справах релігійних культів для використання та орієнтування [22, арк. 7].

З інших матеріалів фонду нам стає відомо, що влада наполягала на прискоренні процесу рукопокладення (висвячення) місцевих пресвітерів для унеможливлення роз'їздів старшого пастора по області та ускладнення координації життєдіяльності релігійної спільноти. Так, у документах повоєнного періоду ми зустрічаємо списки нерукопокладених пресвітерів, які готувалися до рукопокладання [123, арк. 7-8]. З цього приводу нами виявлений один доволі цікавий документ за 1948 р., який допомагає з'ясувати причини деяких рішень комуністичної влади. Намагаючись обмежити роз'їзди старшого пастора по області та ускладнити комунікацію між адвентистськими громадами, влада наполягала на прискоренні рукопокладання помісних служителів. Логіка дій була продиктована міркуваннями того, що в такому разі останні самостійно зможуть звершувати обряди, відтак відпаде необхідність для запрошення сторонніх осіб. Надалі релігійна спільнота не буде мати підстав для запрошення старшого пастора по області. Це в свою чергу буде руйнувати комунікацію та координацію між громадами. Таким чином радянська влада на Закарпатті намагалася послабити роль релігійних громад у повсякденні українців [25, арк. 1].

У справах даного фонду віднайдені нами листи, в яких зафіксовано важливі події життєдіяльності адвентистської церкви на Закарпатті. Через них ми можемо не лише дізнатися про деякі особливо важливі події, але й проаналізувати їх в контексті тотального контролю та антирелігійної політики радянської влади. Подібне повідомлення ми знаходимо за березень 1947 р., де говориться про приїзд В. Д. Яковенка, уповноваженого ВРАСД по УРСР. У документі зазначена мета приїзду – ознайомлення з церквами та їх керівництвом. Слід зазначити, що адвентистські громади Закарпаття увійшли у підпорядкування адвентистському духовному центру на території СРСР тільки з кінця 1944 р. Тому цей документ інформує про важливу організаційну діяльність ВРАСД на території Закарпаття. Відповідно до листа В.Д. Яковенко було дозволено провести зустріч пресвітерів у кількості не більше 6 осіб та відвідати усі громади регіону [23, арк. 4].

За матеріалами фонду можна встановити динаміку розвитку релігійної спільноти в регіоні. Так, в інформаційному листі, наданим помічником Уповноваженого ВРАСД по Україні Бондарем, стосовно хрещень за липень 1947 р. ми отримуємо інформацію про кількість кандидатів до хрещення по кожній окремо взятій громаді області [23, арк. 5]. Подібні документи допомагають з'ясувати не лише динаміку розвитку церкви, але й відкрити складні комунікаційні процеси між владою та церквою.

У фонді зберігається група документів, які інформують про зареєстровані адвентистські громади в області. Вони будуть доповнюватись та дещо змінюватись, фіксуючи прізвища служителів [24, арк. 11-18]. За цими даними можна хронологічно відновити терміни служіння тих чи інших служителів.

У фонді збережені унікальні, у локальному вимірі, документи. Це листи на ім'я Уповноваженого з проханням надати дозвіл старшому пастору по області або іншому рукопокладеному служителю провести релігійний обряд в такій-то громаді [26, арк. 3, 4, 29, 30; 28, арк. 14, 15, 19; 30, арк. 5–28; 36, арк. 12]. Подібні листи інформують про особливості комунікаційних процесів між релігійною спільнотою та державними органами. Завдяки ним ми з'ясовуємо прізвища служителів різних громад. У цьому контексті ми зустрічаємо унікальний випадок в адвентистському середовищі, коли посаду пресвітера або керівника релігійної громади обіймала жінка Магдалина Дорнбах [34, арк. 50]. У межах Радянського Союзу це було доволі рідкісне явище. Окрім подібних звернень ми зустрічаємо й зразки відповідей на них [26, арк. 5; 28, арк. 20]. Наведемо лише один з прикладів за 1950 р., коли влада не дала дозвіл на проведення обряду хрещення, повідомлення було адресовано пресвітеру І. Куриляку [26, арк. 23].

У матеріалах фонду можна виділити цілу групу документів, які засвідчують (інформують) про-типравні дії як проти окремо взятої громади, так і окремих членів церкви або священнослужителів. Документи фонду засвідчують про свавілля місцевих органів влади. Наприклад, у відповідь на закриття молитовного будинку АСД у с. Ільниця був направлений лист голові Іршавської окружної ради депутатів трудящих про те, що без санкції Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР молитовний будинок не може бути закритий місцевими органами [27, арк. 5]. В іншому протиправному випадку ми знаходимо групу документів, які інформують про випадок нападу на

мешканця с. Ільниця, Іршавського району, І. Д. Трикура [34, арк. 20]. Він пішки йшов для звернення служіння в с. Чорний Потік, Іршавського району, в лісі на нього напав невідомий.

У контексті вище озвученого у фонді знаходяться не поодинокі документи, які розкривають протистояння влади та релігійної спільноти та протиправні дії проти останньої. У повідомленнях за 1961 р. ми знаходимо документи, які засвідчують про маніпуляції влади щодо затвердження або відхилення кандидатури служителя помісної громади. Так, після зняття з посади пресвітера Д. Токара, помісна громада обрала керівником громади Токар Євдокію, дружину останнього. Ця кандидатура була відхилена владою, мотивуючи не додержанням порядку обрання служителя культу [37, арк. 5]. З матеріалів фонду стає відомо, що владу не влаштовувала запропонована кандидатура, відтак громада вимушена була обирати іншу.

Доволі цікавими для дослідження виявились група повідомлень за 1971 р. Вони пов'язані з обговоренням змісту книги – «Церковне керівництво АСД», яка регламентує внутрішні правила життєдіяльності громад АСД. Документи архіву інформують про роботу влади з служителями релігійної спільноти про недопущення використання уставів та інших документів не зареєстрованих в державних органах [39, арк. 81]. Присутній детальний аналіз цієї книги в розрізі неспівпадіння з ідеологічним поглядом комуністичної влади [39, арк. 82-90]. Наступна група документів за 1971 р. відкриває складі процеси пов'язані з друком так званих «Молитовних читань». З них стає видно, як державні органи намагались отримати ініціативу та впливати на редагування та появу цієї книги [39, арк. 118-133, 138-139]. Була створена комісія зі складу служителів церкви, які займались підготовкою дозволеного владою видання. Згодом були виданні читання на молитовні дні – «Духовне життя церкви АСД та її відношення до держави та суспільства у якому вона існує» [40, арк. 118-162] на 22-31 грудня 1972 р. У приватній розмові М.А. Жукалюк, який входив до тієї комісії, пояснював, що церква використовувала усі можливості, які з'являлися, щоб задовільнити духовну потребу членів церкви незважаючи на втручання влади.

У даному фонді можна виділити групи документів статистичного характеру. Вони надають інформацію про наближених, охрещених та служителів помісних громад. Наприклад, ми зустрічаємо списки наближених до церкви, які бажають охреститися [31, арк. 22-24] та списки осіб прийнятих у різні громади через обряд хрещення представлений органам влади [27, арк. 19-20; 28, арк. 42; 31, арк. 39]. Схожим за інформаційним потенціалом є списки дияконів із зазначенням національності, освіти та місця праці [29, арк. 5-7, 9]. З одного боку подібні документи засвідчують про звітність перед державними органами, а з іншого відкриває складність ситуації та надає нам фактичний матеріал для аналізу складу громад та динаміку їх зростання.

Серед історичних джерел виділяються доволі цікаві документи. У них представлений державними органами, порівняльний аналіз охрещених у АСД. У нашому розпорядженні є документи за: 1953, 1955 та 1956 роки [33, арк. 34]. У них розглядаються кількісні показники: охрещені, наближені, бажаючи отримати хрещення. Особи з зазначених категорій аналізуються по соціальному положенню, віку, статі та освіті. Подібна інформація дає нам широке поле для дослідження. Найперше у нас з'являється можливість проаналізувати склад помісних громад. У цьому напрямку, схожі за наведеним принципом є група документів, де проаналізовано склад окремо взятої громади. Так, у документах за 1960 р. поданий список членів громади АСД с. Ільниця. У ньому проаналізовано дану громаду (153 особи) за такими показниками, як рік народження, місце проживання, де працює, освіта [35, арк. 49-54]. Схожа за інформаційним потенціалом є група документів за 1961 р., це одноразовий облік громад АСД по Закарпатській області [41, арк. 42, 43, 72, 82, 105, 115, 130-132, 174, 209-216].

До документів з кількісними показниками можна віднести документи, які повідомляють про розмір молитовних будинків та максимальну скільки осіб, які вони можуть вмістити [31, арк. 6]. Ці дані, які були зібрані владою з метою звуження релігійної мережі, інформують нас не лише про локацію, де проходили адвентистські богослужіння, в яких приміщеннях, але й красномовно засвідчують про матеріально-технічний потенціал церкви.

Інша група документів – це звіти посадовців про розмову з служителем окремо взятої громади. Подібні документи проливають світло на окремі аспекти життєдіяльності та комунікації з владою адвентистських громад. Зокрема, натрапляємо на важливу інформацію про розмову з пресвітером громади АСД с. Руське Поле громадянином Святиною, датовану 30 квітня 1955 р. [32, арк. 14-15].

Унаслідок ліквідації центрального духовного центру ВРАСДу та тотальної перевірки адвентистських громад, у 1961 р. було виявлено, що керівництво церкви виділяло кошти служителям

на купівлю будинків [37, арк. 8]. Остання допомагає з'ясувати місійну стратегію церкви. В умовах необхідності реєструватися (прописуватися), церква виділяла кошти служителю, який купляв житло. Там він приписувався і таким чином міг легально проживати в населеному пункті та звершувати служіння.

Ще одна цікава група документів – це поодинокі інформаційні листи про проведення богослужіння в окремо взятій громаді. Так, ми зустрічаємо подібний документ стосовно громади м. Берегово. Датований 6 березня 1971 р., він надає такі дані: присутніх 85-90 дорослих, 12 дітей дошкільного віку, 5-6 шкільного віку. Більша половина присутніх була віком 20-35 років. Повідомляється, що служіння проходило на двох мовах – російській та угорській. Переклад здійснювався з російської мови. Переважна більшість присутніх, на думку спостерігача, українці, а на служінні співав хор. Богослужіння проходило у формі діалогу між ведучим та вірянами [38, арк. 11]. Подібна інформація значно розширює поле для дослідження.

Отже, документи зазначеного фонду мають великий інформативний потенціал, вони допомагають з'ясувати різні аспекти релігійного життя адвентистської спільноти та висвітлюють комунікаційну складову з державними органами. Наявний потенціал збережених документів відкриває широке поле для дослідження та аналізу функціонування адвентизму не лише у вузько регіональному, але й у державному вимірах.

Наступний фонд № Р-544 «Уповноваженого Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області» (1946-1965). Треба відзначити, що цей фонд безпосередньо стосується православної церкви, проте тут збережено відомості про загальну релігійну ситуацію, релігійне життя протестантських громад краю. Тут ми знаходимо інформацію про кількість православних церков, священників та парафіян по області [19, арк. 2]. У фонді міститься статистика православних церков та молитовних будинків, зокрема за 1960 р. [20, арк. 6]. Без цього фонду неможливо сформувати цілісну картину релігійної ситуації в області, в якій функціонували адвентистські громади.

Важливу інформацію про конфесійну політику радянської влади та становлення адміністративної системи в релігійній сфері на Закарпатті ми знаходимо у фонді за № Р-14 – «Президія народної ради Закарпатської України» (1944-1945). Документи фонду інформують про повоєнну ситуацію в області та висвітлюють процес формування адміністративної системи в регіоні. У ньому збережені анкети держпосадовців, протоколи міських рад, журнали реєстрації службовців та громадян прийнятих Головою Народної Ради Закарпатської України (НРЗУ), містить різноманітні декрети НРЗУ та висвітлює інші релігійні питання в краї. Саме ці законопроекти закладали основу подальшої конфесійної політики в краї та напряду впливали на конфесійну ситуацію на Закарпатті. Так, 20 січня 1945 р. було схвалено постанову про утворення управління у справах культів [5, арк. 1], 5 квітня того ж року – про вільну зміну релігії [7, арк. 1-2], а 20 квітня затверджено декрет про користування церковним майном [6, арк. 4]. Разом вони формували основи конфесійної політики в регіоні.

Наступний фонд, дотичний до нашої теми, це фонд № Р-195 – «Виконавчий комітет Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих» (1946-1970). Він надає важливу інформацію про релігійне життя в краї. За своїм інформаційним потенціалом зазначений фонд посідає одне з провідних місць серед документів ДАЗО. Тут зберігаються такі документи: квартальні звіти уповноваженого Ради у справах релігійних культів та листування з цього приводу; списки осіб угорської, української, єврейської національностей на оптацію Чехословацького громадянства і переписка на цю тему; листування з уповноваженим Ради у справах православної церкви при Раді Міністрів УРСР з питань роботи релігійних культів в області; листування уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР та УРСР з виконкомом міських, окружних Рад депутатів трудящих про роботу релігійних культів в області; квартальні статистичні та інформаційні звіти про діяльність релігійних культів; директивні листи та вказівки Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР та уповноваженого Ради по УРСР по питанням релігійних культів; довідки, записки, статистичні та інформаційні звіти уповноваженого у справах релігійних культів по Закарпатській області про склад і діяльність релігійних культів діючих в містах та селах Закарпатської області; інформація, доповідні записки і переписка з партійними органами, райвиконкомом та іншими організаціями про факти порушень окремими релігійними організаціями законодавства про культи, про заходи посилення контролю за дотриманням законодавства про культи та інші питання.

Вкрай цінними для нас виявились узагальнюючі звіти уповноваженого у справах релігійних культів. Окрім узагальнюючих даних про релігійну ситуацію в краї, міститься інформація по основним конфесіям регіону з їх аналізом. Найперший, виявлений нами, узагальнюючий звіт датований 4 кварталом 1946 р. [8, арк. 2, 11]. Він містить аналіз релігійної ситуації в області та коротко висвітлює життєдіяльність різних конфесій, у тому числі й релігійної спільноти АСД. Разом з тим він надає додаткову інформацію про Адвентистів-реформістів [8, арк. 25]. Останні завжди були тісно пов'язані з АСД. Окрім спільного походження, вони постійно знаходились в ідеологічній полеміці та протистоянні. Часто влада намагалась використовувати ці обставини на свою користь. Відтак увага на матеріали пов'язані з діяльністю Адвентистів-реформістів дає нам можливість отримати додаткову інформацію про життєдіяльність адвентистів (АСД) в краї.

Документи даного фонду допомогли з'ясувати подальшу долю старшого пастора АСД по Закарпатській області А.Й. Беньовського. Відповідно до них, він виїхав до Чехословаччини у 1947 р. [11, арк. 42]. У фонді ми знаходимо список громад АСД по Закарпатській області, в якому не зазначена громада м. Ужгород [11, арк. 57]. Хоча А.Й. Беньовський до від'їзду числився пастором адвентистської громади м. Ужгород. Значна кількість документів фонду безпосередньо не стосуються нашої проблематики. Вони висвітлюють становище православної та греко-католицької церкви в краї в повоєнний період. Інформація почерпнута з цих документів допомагає нам з'ясувати релігійну ситуації цілком по області та процеси, які там проходили.

Як вже було відмічено, у справах фонду зберігаються квартальні звіти уповноваженого у справах релігійних культів та листування стосовно представленої інформації. Для нашого дослідження вони виявились особливо цінними. Наприклад, звіт за IV квартал 1948 р. інформує про релігійні культи, які діяли на території Закарпатської області [10, арк. 7-19]. Частину звіту приділено адвентистській спільноті [10, арк. 10].

У матеріалах за 1948 р. нам вдалось віднайти доволі цікавий документ. Окрім загальної інформації стосовно усіх зареєстрованих адвентистських громад в області, у ньому міститься інформація стосовно церковних споруд (з якого матеріалу побудований молитовний будинок, скільки збираються людей, хто пресвітер і чи наявний договір на молитовний будинок) [10, арк. 20-25]. Подібна інформація допомагає з'ясувати матеріально-технічний стан адвентистів у регіоні.

Документи з зазначеного фонду допомогли з'ясувати питання щодо обізнаності партійної влади щодо релігійних громад та процесів, які відбувались в їх середині. У них ми зустрічаємо звіти по районах області стосовно сект. Там зазначено населений пункт, приблизна кількість віруючих (послідовників релігійної течії) та прізвище керівника [12, арк. 29-40]. Усе це засвідчує про достатнє володіння інформацією та обізнаність в релігійній ситуації по краю. Влада була обізнана стосовно релігійних течій, які уникали державної реєстрації, про їх кількість, місця зібрання та актив спільноти.

Інформативно значимими виявились документи, які зосереджено на аналізі релігійних осередків в окремо взятому районі або населеному пункті. Зокрема, це докладна записка про діяльність релігійних груп та товариств в Іршавському районі, де представлено інформацію про діяльність громад АСД Ільниця та Чорний Потік за 1957 рік [13, арк. 1-7]. За той же рік ми знаходимо документ стосовно дослідження стану та діяльності АСД [13, арк. 32-43]. Він містить інформацію про населені пункти, де знаходяться адвентистські громади, зазначена дата отримання ними державної реєстрації, представлено кількість членів на 1947 р. (рік отримання реєстрації) та на 1957 р., зазначена приблизна кількість наблизених¹. У документі проаналізовано склад громад, богослужбову практику тощо.

У матеріалах фонду нами виявлені поодинокі, але цінні повідомлення про важливі події в життєдіяльності адвентистів Закарпаття. Так, у документах за 1957 р. повідомляється про приїзд уповноваженого АСД по Україні О.Г. Галаджева до Закарпаття з метою відвідання громад та робочої зустрічі з пресвітерами. Під час зустрічі 18 грудня з уповноваженим у справах релігійних культів по Закарпатській області з Галаджієвим та старшим пресвітером по області Хімінцем було домовлено, які саме громади будуть відвідані. Без цього узгодження практично неможливо було здійснити подібні візити. Наступна зустріч відбулась 23 грудня цього ж року, під час якої було проінформовано також, які громади вдалось відвідати [14, арк. 1-2]. З цього документу нам стає достовірно відомо про таку поїздку.

¹ Наближені – це громадяни, які ще не стали членами релігійної громади, однак розділяли її релігійні погляди. Вони проходили підготовку до обряду хрещення, після якого могли стати членами церкви.

Досить інформативно цінним виявився список усіх служителів по Закарпатській області за 1 травня 1958 р. Загальна їх кількість становила 139 осіб. Список зроблений у формі таблиці з зазначенням наступної інформації: дати народження, духовної освіти, стажу роботи, судимість, місце реєстрації особи як служителя, дата її реєстрації, чи працює на виробництві, дата зняття з реєстрації та причини зняття з реєстрації. У цьому списку ми знаходимо перелік десяти служителів АСД по області [15, арк. 28-29].

Аналітично важливими є документи фонду, які інформують про різні аспекти життєдіяльності віруючих. Так, у документах за 1960 р. ми знаходимо негативну характеристику на служителя АСД Доктора [16, арк. 20-21], а в документах за 1962 рік отримаємо інформацію про кількість віруючих по конфесіям та АСД зокрема [17, арк. 30-32]. Об'ємну інформацію про діяльність АСД знаходимо у виписці з протоколу №19 засідання Президії Ради Міністрів УРСР за 28 вересня 1970 р. У ній наявне питання порушення законодавства про культу, повідомлено про діяльність адвентистів [18, арк. 22-25]. У документі повідомляється про наявність в Україні 103 зареєстрованих та 29 не зареєстрованих громад із близько 9 тис. віруючих та 489 служителів. Далі в ній повідомляється про ліквідацію ВРАСД у 1961 р. та інформується про правовий статус громад АСД після фактичної ліквідації духовного центру. Вони продовжують діяти, але автономно. Це унікальний випадок, коли духовний центр ліквідовано, а помісні громади залишаються функціонувати. У документі проаналізовано діяльність адвентистської спільноти Закарпатської області [18, арк. 26]. Тут зустрічаємо важливу інформацію про представників Генеральної конференції (ГК) АСД, які під виглядом туристичних поїздок завоїли нелегально духовну літературу та намагались налагодити контакти з українськими вірянами.

Отже, серед матеріалів ДАЗО наявний великий масив фактологічного матеріалу, який по праву посідає провідне місце при дослідженні функціонування адвентистської спільноти на Закарпатті в радянський період.

Наступну важливу ланку посідає архів Управління національностей та релігій Закарпатської обласної державної адміністрації. За обсягом збережених документів архів є невеликим, однак частина з них є особливо цінними. На сьогодні в переважній більшості архів залишається поза увагою науковців, які займаються релігійною проблематикою Закарпаття. Справи, які стосуються адвентистської церкви не впорядковані за прикладом інших державних архівів. Документи зберігаються в окремих папках за назвою окремо зареєстрованої релігійної громади церкви Адвентистів Сьомого Дня (АСД) на Закарпатті. Сформовані за таким принципом папки містять документи, які не пронумеровані та не прошиті, що ускладнює посилання на них в наукових публікаціях. Незважаючи на ці технічні особливості зберігання документів, відомості архіву вкрай важливі. Окрім правової інформації, реєстраційних документів окремо взятої адвентистської громади на Закарпатті, загальних статистичних та адміністративно правових даних він містить рідкісні матеріали та особливо цінні відомості. У контексті нашої проблематики особливо цінними виявились первинні документи про отримання державної реєстрації адвентистськими громадами в області. Вони датовані другою половиною 1940-х рр. Нами були віднайдені унікальні, в регіональному вимірі документи. До них відносимо автобіографії та анкети місцевих священнослужителів (пресвітерів та дияконів) таких, як: Белла О. М., Бережник М. І., Білак С. С., Брунець Б. Ф., Варцаба І. І., Ватаман Ю. В., Вашш О. С., Воронюк А. Й., Горват П. Б., Горянський М. Д., Гросман П. Б., Дикий І. В., Доктор М. Г., Дорнбах М. Ю., Жидик В. І., Капітан І. І., Капітан Ф. І., Колесник М. Р., Колодій А. М., Куриляк І. Ф., Луцьо М. М., Марковці Ф. М., Мельничук Я. Д., Петечук Ю. М., Пірчак І. А., Попович В. В., Попович Ф. І., Продан І. В., Прокоплюк Д. Я., Святина В. Д., Токар Д. О., Трикур І. Д., Фера М. М., Філіп С. М., Хімінець І. В., Шелевер П. Ю., Щербан О. В. Вказані документи підготовлені свого часу на вимогу державних органів влади, відтак могли містити не зовсім достовірні дані. Зокрема, у контексті радянської конфесійної політики деяка компроментуюча інформація з життя служителя могла бути не вписана. З усім тим вони містять узагальнюючі відомості автобіографічного змісту записані власноруч служителем церкви, що є особливо цінним.

Таким чином у цьому дослідженні ми спробували окреслити потенціал історичних джерел, які можуть бути залучені до реконструкції функціонування релігійної спільноти Адвентистів Сьомого Дня на Закарпатті в радянську добу (1944-1991 рр.). Нами виявлено, проаналізовано та систематизовано за тематичними блоками відомі джерела та архівні відомості. Джерельна евристика по досліджуваній темі показала, що потрібне подальше опрацювання доступних джерел. Виявлений архівний матеріал має добрий потенціал для глибшого аналізу багатьох аспектів функціонування

адвентистської спільноти на Закарпатті. Крім того, окреслене коло історичних джерел дає можливість розкрити додаткові цінні відомості для дослідження загальної конфесійної карти в контексті історичних процесів на регіональному рівні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архівне зібрання релігійної громади Адвентистів Сьомого Дня с. Кобилецька Поляна, Рахівського району, Закарпатська область. Книга членства громади Адвентистів Сьомого Дня.
2. Гоголю С.О. Протестантизм у соціокультурному просторі незалежної України: історіографія, джерельна база та методологія дослідження. *Культура України. Зб. наук. праць*. за заг. ред. В.М. Шейка. Харків, 2011. С. 38 – 44.
3. Посилення політичних репресій проти мешканців Закарпаття на завершальному етапі радянзації. 1947 – 1953 рр. *Збірник архівних документів і матеріалів*. Ужгород: Карпати, 2016. 744 с.
4. Tershak A.I. To the base of sources of advential community of the city of Uzhorod 1940-s. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2020. №40. Vol.3. P.30-34.
5. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 657. 7 арк.
6. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 659. 10 арк.
7. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 660. 5 арк.
8. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 1. Спр. 40. 168 арк.
9. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 1. Спр. 44. 270 арк.
10. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 4. Спр. 29. 191 арк.
11. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 8. Спр. 25. 187 арк.
12. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 12. Спр. 40. 94 арк.
13. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 17. 113 арк.
14. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 44. 60 арк.
15. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 45. 45 арк.
16. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 95. 48 арк.
17. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 145. 41 арк.
18. ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 13. Спр. 294. 46 арк.
19. ДАЗО. Ф. Р-544. Оп. 2. Спр. 2. 2 арк.
20. ДАЗО. Ф. Р-544. Оп. 3. Спр. 21. 15 арк.
21. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 4. 28 арк.
22. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 13. 20 арк.
23. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 20. 8 арк.
24. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 27. 25 арк.
25. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 41. 29 арк.
26. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 49. 34 арк.
27. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 58. 24 арк.
28. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 59. 66 арк.
29. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 75. 17 арк.
30. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 76. 48 арк.
31. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 84. 40 арк.
32. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 88. 34 арк.
33. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 100. 34 арк.
34. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 2. Спр. 20. 59 арк.
35. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 2. Спр. 27. 62 арк.
36. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 2. Спр. 30. 124 арк.
37. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 2. Спр. 35. 21 арк.
38. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 3. Спр. 22. 86 арк.
39. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 3., Спр. 23. 140 арк.
40. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 3. Спр. 26. 166 арк.
41. ДАЗО. Ф. Р-1490. Оп. 4д. Спр. 50. 241 арк.

References:

1. Hohulia S.O. Protestantyzm u sotsiokulturnomu prostori nezalezhnoï Ukraïny: istoriografii, dzherelna baza ta metodolohiia doslidzhennia. *Kultura Ukraïny. Zb. nauk. prats. za zah. red. V.M. Sheyka. Kharkiv*, 2011. S. 38–44.
2. Tershak A.I. To the base of sources of advential community of the city of Uzhorod 1940-s. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2020. № 40. Vo l.3. P. 30–34.